

אינפורמציה מתוך שיחות: על הלוויות ובתי הקברות בקובל

1. מתוך ראיון עם סימה ורומן שיכמן/ קובל שלאחר המלחמה

ראיון מיום: 24.2.03

בית הקברות החדש:

שנים רבות בית הקברות היה עזוב ומלא צמחייה פראית, פרות רעו בשטח בית העלמין ושברי אבנים היו מפוזרים בו. לאחר הרס הנאצים והאוקראינים המקומיים, לא נשארו בו מצבות שלמות. סימה מציינת: "בית הקברות היה קטסטרופה". רומן מספר שהגיע לקובל ב-79. המקום היה אזור שומם, מלא בשבילים ששימשו לקיצור דרך למפעלים הסמוכים. רומן מציין שבדרך כלל באוקראינה המצבות שכובות ולא עומדות. היו כנראה פה ושם מצבות שעדיין עמדו, אך מצבות גבוהות לא היו. (לשאלתנו: לא ידוע לסימה על דבר ועל גורל מצבות העץ שהיו בקובל בעבר הרחוק - כנזכר בספר קובל). באתר בית הקברות החדש מעולם הם לא ראו עצמות גלויות בשטח. גם לא ידוע להם על קברי אחים בבית הקברות הזה. סברו שכולם נרצחו בכובה. במדינות הגוש המזרחי מקובל היה שהורסים בית קברות 50 שנה לאחר שהקבורה במקום מסתיימת. סימה מספרת שכבר ב-1970 רצו להתחיל להרוס את בית הקברות... מפעלי התעשייה התחילו להתקרב לעיר ורצו גם להקים שם את היכל התרבות העירוני. אביה של סימה ניסה להילחם ברוע הגזירה. עם השנים הבין כנראה גם האב שאין אפשרות להלחם, שאין עוד מה לעשות. המקום היה מוזנח ולא הייתה קהילה יהודית דתית פעילה שהייתה מסוגלת לקחת על עצמה שיקום האתר. תוכניות הבנייה אושרו עוד בחייו של אביה של סימה שנפטר בשנת 75. בסביבות 1985 כבר בנו את היכל התרבות על הריסות בית הקברות. סימה מציינת שהקומוניסטים גילו רגישות בנושא. הם ניסו לעזור ליהודים להעביר קודם לכן את הקברים אל אתר הקבורה העירוני. לפני שהחלו לבנות באזור בית הקברות, פרסמו בעיתונות הודעות מיוחדות על כך. ואכן ספורים העבירו עצמות יקיריהם לבית הקברות הנוצרי...

סימה מספרת ששנים רבות קודם להרס בית הקברות, תושבת קובלאית ממשפחת טויב (לא במקור מקובל), עמדה על כך שיקברו אותה בבית הקברות הזה ואכן (היות שלא היה בית קברות יהודי אחר) קברו אותה שם (בסביבות 1965). היא היחידה בין היהודים שביקשה להיקבר שם. כאשר הרסו את בית הקברות הזה (בשנות ה-80) העבירו את עצמותיה לבית הקברות הנוצרי שבעיר. גם יהודי קובלאי במקור, בשם גוניק (שעבר לגור בעיר ניקולאו שליד אודסה), העביר בעזרתו של אביה של סימה את עצמות קרובי משפחתו לבית הקברות הנוצרי והקים מצבה חדשה. בית קברות נוצרי זה משתרע בקצה לוצקה, ועד כמעט לרחוב פומניקובה. סימה ובעלה רומן מספרים כי אבני מצבות שמשו כאבני משחזת להשחיז סכינים למפעל מקומי לייצור נקניקיות... בבסיס הצבאי הסמוך לעיר (בסיס רקטות) הכינו שביל מהמצבות שהפכו אותן על פניהם. סימה נזכרת שקצין יהודי התקשר ומסר לה על שראה מצבות עם כתובות ביידיש. היא התלוננה אצל ידידה סגן ראש העיר שזימן את מפקד הבסיס. המפקד גילה רגישות: "לא נעים, אני אעשה הכל, גם אני בן-אדם" ואכן המפקד, בעצה אחת עם סימה, הורה לקבור מיד את המצבות באחד היערות שבסביבה. מאוחר יותר סיפר לרומן בחור אחד שעבד איתו, שאיזה קצין זוטר השתמש במצבות "הכתובות בכתב יהודים" לבניית הגרז' הפרטי שלו... רצה הגורל ולאחר יומיים קרתה לאותו קצין תאונת דרכים וסימה, שהייתה סגנית מנהל מחלקת הביטוח, טיפלה בענייניו ואילצה אותו לקבור את המצבות באיזה יער סמוך לקובל בכיוון העיר לובומל. סימה ובעלה לא ראו עוד במקומות אחרים בקובל שרידי מצבות (בחצרות הגויים וכו').

הערות: בעת ביקור בקובל (2002) סיפרה סימה שהלכו שמועות בעיר על קללה שנפלה על עובדי היכל התרבות שהוקם בשטח בית הקברות היהודי ועל ניסיונות הכמרים להסיר את הקללה. סימה גילתה שבמקום נשכחה מצבה, מצבה אחת לפליטה. רומן מציין שבזמנו מנהלי המפעל בו עבד- הסמוך לבית הקברות החדש- הכינו תוכניות למצבת אבן מרשימה עליה חקוק סמל מגן דויד. מעורב היה בכך גם ארכיטקט יהודי. אלא שבאותה תקופה "כל המשק האוקראיני נפל" והתוכניות לא יצאו אל הפועל. לשאלה: איך לדעת סימה ורומן היה השלטון צריך לנהוג בשטח בית הקברות המוזנח, ציינו שניהם שרצוי היה להקים בשטח פרק זיכרון קטן, כפי שנעשה במקומות אחרים ולא היכל תרבות.

2. מתוך ראיון עם האוקראינית יולה סטיפנובנה לוצקביץ (7.2007), שגרה מילדות ברחוב וולדמירסקיה- בדרך אל בית הקברות החדש:

האם את מכירה את בית הקברות היהודי?

כן. זוכרת את המצבות שהיו שכובות והרוסות. סיפרו לי שהגרמנים לקחו בזמן המלחמה את המצבות לבניית כבישים.

האם זוכרת שלפני המלחמה הלכו ברחוב הזה ההלוויות לבית הקברות החדש?

עברו כאן ההלוויות. אני זוכרת שהלכו מהר מאוד (לבית הקברות החדש). ליד נחל הטוריה, ליד הגשר, היו שוטפים (נוטלים) את הידיים.

3. מתוך ראיון עם אמה האוקראינית של אשתו של וולקו שיכמן (7.2007), שגרה מילדות ברחוב וולדמירסקיה- בדרך אל בית הקברות החדש:

ברחוב וולדמירסקיה עברו כל ההלוויות של היהודים אל בית הקברות היהודי. האם זוכרת משהו מכך?

לא זוכרת הרבה הלוויות, אבל זוכרת שהלכתי עם אמה (מתוך סקרנות) ללוויה של אשה יהודיה מאוד עשירה. הלכנו לבית הקברות ואני זוכרת שלא היה ארון (מתים) וגם אני זוכרת, כאילו שזה היום, שהניחו (קברו) את האשה בעמידה ולא בשכיבה. אני זוכרת שבית הקברות היה מלא בפריחה הלבנה של פרחי הבבונג (קממילה).

בספטמבר 1942 עברו ליד הבית שלך משאיות עם יהודים בדרך לבית הקברות היהודי. האם את זוכרת את המשאיות?

לא זוכרת בדיוק, אבל אני יודעת שנסעו כאן משאיות.

4. עדות צבי חיים פולישוק (יוני 2008):

בית הקברות הישן:

בית הקברות הישן היה בהמשך רח' וולדמירסקיה, כ- 800 עד 1000 מטר דרומה מגשר העץ הרעוע של רח' וולדמירסקיה שעבר מעל פלג הטוריה. לפי הערכתו בית קברות זה נסגר בחצי השני של המאה ה-19 ואז נפתח בית הקברות החדש.

בית הקברות היה לאורך הרחוב ומצידו המערבי, בין הבתים והמגרשים. שטחו כדונם אחד בלבד. הקרקע היתה טחובה, קרקע רכה מלאה בעלים. השטח היה מלא במצבות שכולן היו נטויות על צידן. מצבות עם טחב, אוזב וירקות המפוזרות ללא כל סדר שהו. צבי חיים ביקר במקום כמה פעמים עם אביו שעלה כנראה על קבר הסבא שלו. בבית הקברות צמחו עצים שגדלו מעצמם והיה מלא צמחייה. צבי חיים זוכר שבבית קברות זה היה "אוהל" של איזה צדיק הבנוי לבנים.

בית הקברות החדש:

בית הקברות החדש, צבי חיים מעריך שנפתח בסביבות שנת 1880, היה בהמשך הדרך מבית הקברות הישן. בקצה רח' וולדמירסקיה וגם הוא בצדו המערבי של הדרך. המרחק המוערך בין שני בתי הקברות הוא כ- 1500 מטר. רחוב וולדמירסקיה הסתיים כ- 500 מטר לפני בית הקברות החדש, ואת המשך הדרך עשו בשביל חול. בית קברות זה היה גדול משמעותית מבית הקברות הישן. בבית קברות זה קברו את אמו של צבי חיים. בית הקברות היה כבר מסודר יותר ומאורגן. בצד הגובל עם השביל לוולדמירסקיה היה גדר אבנים. היה שער כניסה ומבנה טהרה בסמוך. כשביקר צבי חיים במקום ב- 1945, לא מצא את קבר אמו. הגדר היתה פרוצה והאזור היה מלא מצבות שבורות. רק מעט מצבות עמדו על מקומן וגם הן שבורות. ליד אחת מהמצבות אמר צבי חיים קדיש לזכר האם וחלק מהמשפחה שנרצחה.

5. עדות אלי מנדל (יולי 2008):

בית הקברות העתיק

מיד לאחר גשר העץ שעל רחוב מצאייב, עמד מגרש בצד ימין של הדרך. היה זה בית הקברות הישן-נושן של העיר. במגרש הזה שהיה ריק, בין הבתים הנמוכים מהעץ והגגות מהעץ, היה ממוקם בית הקברות שלא נשאר ממנו כל זכר. המגרש שימש את הילדים באזור כמגרש כדורגל... המקום היה מוכר לי מימי ילדותי בקובל. זיכרונות של אהבהבים של בני נעורים, מתחת גשר העץ, שם פגשנו והתנשקנו עם בת הרב מטריסק וולוולה טברסקי. ליד הגשר עמד בית הקברות הישן. בית הקברות הזה היה בנעורי כבר ריק, זה היה בית הקברות הראשון של יהדות קובל לפני 300-400 שנה ככתוב בספר קובל. הקהילה בקובל השאירה את המגרש הזה ריק כיוון שהיה מקום קדוש, זכר של בית הקברות. החצר של הרבי מטריסק, אני חושב, היתה מרוחקת כחצי ק"מ מאותו בית קברות.

בית הקברות הישן

בית הקברות הישן היה כמדומני ברחוב מצאייב או ברחוב טריסק. **חיים-אהרון (שם המשפחה לא זכור)** היה השמש שם. אצלנו בקובל היו בדרך כלל מצבות מעץ שנקראו "צייען". היו שם גם מצבות מעץ. שם קבור הסבא הראשון שלי. צייען- פרושו ציון למת. ציון הבנוי קרשים מעץ, 4-5 קרשים ולמעלה היה כיסוי כמו גג לבית. בדורות הקדומים היו קובעים ציונים שכאלו. כל נגר היה מוכשר לעשות את הצייען. אחרי "השבעה" ולפני "היורצייט" הקימו את הציון.

חיים-אהרון היה השמש ושומר על בית הקברות הישן הזה. לא עלו אז כמעט לקברי אבות, לא היה מי שילך, בית הקברות הזה היה סגור. בזמן הגרמנים, במלחמת העולם הראשונה, רצו הגרמנים לחתוך לחיים-אהרון את הזקן. ככה זה היה (מקובל) אצל הגרמנים. העיר היתה אז מחולקת, בחולות שלטו האוסטרים ושם המצב היה הרבה יותר טוב. הגרמנים שלטו בעיר העתיק, מגשר וורשבסקה עד הגורקי, כולל 3 בתי הקברות שהיו בחלק זה של העיר. חיים-אהרון, כך מספרים, לקח את המקל והרביץ בגרמנים. זה היה מעין נס, כתבו על כך בעיתון.

בית הקברות החדש

מאוחר יותר הקימה הקהילה את בית הקברות החדש קורעס ושם גר הקורעסי- היהודי שהיה אחראי על בית הקברות החדש, את שמו איני זוכר. הקורעס ביידיש או בגרמנית, משמעותו בית הקברות. היתה אז מגפת טיפוס בקובל וכך כונה בית הקברות, לא "בית עולם".

בקצה רחוב טריסק בכיוון הורודולץ עמד בית הקברות החדש. שמה כבר היו על פי רוב מצבות של ממש. אני חושב שהקימו את בית הקברות בסביבות השנים 5-1903. היו שם מצבות מרשימות שהקימו הגבירים ובעלי אמצעים. מצבות יפות, מצבות מאבן, משיש שהביאו מקלוסובה. בית הקברות היה מסודר מאוד, שורות-שורות של מצבות. היתה גדר ושער עץ והיו בו עצים נטועים.

עושה המצבות

והיה עושה המצבות של בית הקברות החדש, שגר ב"חולות" והיו לו שני בנים. האיש הרוויח יפה מאוד. היה מפסל את שני כפות הידיים על המצבה. הוא היה היחיד בקובל שעסק בכך. היה אמן. היה מסת את המצבה בבית הקברות עצמו. עבד עם אזמלים ופטישים על הקבר עצמו. לגבירים היה עושה מצבות משיש שחור. הבכור משני בניו הפך לצייר ונעשה קומוניסט בוויילנה. הבן השני היה אחד מאיתנו, מהקשישים ב"שומר הצעיר". הייתי בן-בית שם. היתה להם דירה גדולה באחת הסמטאות שלייד רחוב פרצה-קוליובה, ליד משפחות ליכטשיין, גיברץ. ובחזית היתה החנות והדירה של **אגבר**, וליד זה עמד הצריף הגדול, המספרה של **יחיאל שטיין**, שהיה מנגן על כינור והיה ציוני ואיש תרבותי מאוד.

הקורעסי

בסמוך לבית קברות זה היה גר הקורעסי. היו לו שני בנים ובת. כשנפטר עושה המצבות, הבנים של הקורעסי החלו להכין מצבות מבטון ואת האותיות שהיו מוכנות מראש היו משקעים לתוך הבטון. הבנים, כבני 20, לא ידעו לעבוד ולסתת עם אזמל ולכן יצקו את המצבה מבטון והטביעו לתוך הבטון את האותיות המוכנות וזה היה כביכול מצבה. לא היה מה לראות (כלומר מצבה לא מהודרת).

פנקס הקהילה

בשנת 1931 השגתי מטעם הקהילה חודש ימים עבודה. הכנתי פנקס קהילה, כיוון שאת הפנקס המקורי של החברה קדישא לקח ש. אנסקי כשביקר בקובל. הלכתי בבית הקברות החדש, ממצבה למצבה, עם היהודי הזה, עם הקורעסי, ורשמתי את הפרטים שעל המצבות. את העבודה הזו עשיתי כחודש-חודשיים לפני שעליתי ארצה. קיבלתי עבור פעילות זו כסף מוועד הקהילה. הקורסאי עזר לי בעבודה. היהודי גר עם משפחתו בצמוד לבית הקברות וליד זה, ליד שער הכניסה לבית הקברות היה בית קטן, חדר הטהרה שנקרא "טהרה שטיבל". אותו יהודי הכין את המת לקבורה וחפר את הבור. בהקשר לכך יש לי סיפור נפרד:

אסון בצבא הפולני

כשנה-שנתיים קודם לכן שרתתי בצבא הפולני, באימונים שערכו ליד העיירה פבורסק שליד קובל. באזור נשארו חפירות וביצורים של הגרמנים מהמלחמה. ישבתי עם הפלוגה שלי והיה איזה לץ, סמל, סלבקה קראו לו, והוא מצא במקום שישבנו פגז ממלחמת העולם הראשונה. הלץ התעסק עם הפגז שהתפוצץ לו בידיים והיתה אז שחיטה גדולה... נהרגו כ- 70-80 איש, ביניהם 13 יהודים. בגלל האסון קיבלתי חופשה ומפובורסק הלכתי הביתה ברגל, לא היתה משם רכבת ורציתי להגיע מה שיותר מהר הביתה. לפני כן שלחתי טלגרמה להורים בקובל, להודיע שנשארת בחיים. והסתבר שהדוור אמר להורי שהבן שלהם נהרג ורק אחר כך מסר להם את הטלגרמה. היה "תשעה באב" בבית עד שקראו מה שכתבתי. בערב הגעתי הביתה וביום ראשון נערכה ההלוויה בקובל של 13 ההרוגים היהודים. קברו אותם בבית הקברות החדש. הנוהג בצבא הפולני היה לקבור את המתים בסמוך למקום בו נהרגו.

ישום בפנקס

כאמור בבית הקברות החדש רשמתי את כל המתים, ביניהם גם את 13 החיילים היהודיים, שלהם היתה מצבה משותפת. סידרתי פנקס חדש לקהילה לפי הסדר של המצבות. קיבלתי עבור חודש העבודה 25-30 זלוטי ומסרתי את הספר לידי הקהילה. להערכתי היו רשומים בפנקס כ- 500-600.

הכנות לקבורה

האיש שגר ליד בית הקברות, היה הקברן. הוא גם חפר את הקבר, גם עשה את הטהרה והכין את המת לקבורה. אשתו עשתה את הטהרה לנשים שנפטרו. היה שם קרש שכזה וברז (חבית) עם מים ועשו מה שצריך לעשות. בקובל אף פעם לא קברו את האנשים בארונות, לא זוכר דבר שכזה. השתתפתי בהרבה הלוויות בקובל. נשאו את המתים על אלונקה כל הדרך מבית הנפטר עד לבית הקברות. היו חבר'ה קדישא, והיו חבר'ה-מסעסקה: 4 אנשים שנקראו אנשים "מתעסקים", שסחבו את המת מהבית לבית הקברות. אלו היו אנשים מיוחדים, אנשים בריאים (חזקים). זה נחשב כבוד לסחוב את המת. בתקופה מסוימת נשאו את האלונקה על גבי עגלה עם סוס היות והמרחק מהעיר החדשה עד לבית הקברות החדש היה כשלושה קילומטר. את האלונקה הכניסו לחדר הטהרה ושמה זה לקח זמן. והקברן כבר הכין מראש את המקום. אני זוכר שכבר אז נלחמו אצל הרב על המקומות לקבורה...

6. עדות ד"ר מרדכי זיו (יולי 2008):

בית קברות ישן בעיר החדשה*

לד"ר מרדכי זיו זכור בכיבוד וללא שום היסוס שבעיר החדשה, ב"חולות", ליד בית הסוהר ובית היתומים היה מגרש די גדול, על שטח של כ- 4 חצרות בתים, של בית קברות ישן. בבית קברות זה נותרו כ- 20-30 מצבות שקועות, רובם מעץ והיתר מאבן. בשטח היו כמה אהלים של צדיקים אליהם עלו לרגל. (* הערה: לא נמצא תימוכין בשום מקור שבעיר החדשה- ב"חולות", היה בית קברות יהודי כל שהוא)

מרדכי בן כ- 11, השתתף בהלוויה רבת המשתתפים של מורו האהוב, מרדכי חיים הוכברג ערב חג הפסח. במסע ההלוויה הלכו ברגל עם האלונקה מהבית של הנפטר עד בית העלמין החדש. הרבה מורים מכל בתי החינוך בקובל ותלמידי לקחו חלק במסע ההלוויה.